

Никола Б. Поповић

редовни члан Академије науке и умјетности Републике Српске
nikola.popovic@mail.ru

ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И РУСИЈЕ (19. ВЕК)

Анстракт: У спољној трговини кнежевине и краљевине Србије у току 19. века прво место заузимала је Хабзбуршка монархија, Аустроугарска. Вредност робне размене са Русијом видно је заостајала. Стога је одмах по стицању независности српска влада предузела дипломатске кораке у циљу склапања трговинског уговора са Русијом. Нестабилност српско-руских односа крајем 19. века онемогућавала је напредак и у трговини, па и њено регулисање путем уговора. Тек са побољшањем политичких односа дошло је до склапања трговинског уговора између Србије и Русије 15. октобра 1893. У циљу општер националног и државног афирмисања српска влада је организовала „српски одсек“ на Међународној изложби костима, која је била постављена у Петрограду од 24. новембра 1902. до 30. марта 1903. Према руском извору, највећи извоз из Србије у Русију 1900. износио је 69.259 тона пуда, а извоз из Русије у Србију највећи је био 1897. године – 649.353 тоне пуда. Нивоом трговинске размене обе стране су биле незадовољне те су приступиле склапању новог трговинског уговора, који је потписан 1907.

Кључне речи: руско-српски односи, водени транспорт, Дунав, економска сарадња, међународни односи, енергетска сарадња

О привредним односима Србије и Русије може се говорити од средине 19. века, без обзира на то што тада није постојала самостална српска држава. Негдашњи Београдски пашалук, кнежевина Србија била је саставни део Османског царства, а то је одређивало њен целокупни живот, укључујући и привредни (трговина, зајмови) живот сваколиког становништва.

Успешни рат Русије против Турске, који је завршен миром у Кучук-Кајнарџију 1774. године, донео је позитивне последице по привреду обе стране. Чланом XI мировног уговора омогућена је слободна руска трговина по свим градовима на обалама Дунава. Мореуз Дарданели отворен је „за руске бродове, а руским трговцима призната права од Високе порте [турска, султанова влада] за коришћење свих предности које су имали и француски трговци у својој трговини по Турској“.¹ „Руско-српска економска сарадња (...) сагледавана је у догађајима чврсто повезаним са војним и политичким збивањима у којима је привредна конотација била мање уочљива. Понекад су чак и савременици занемаривали другу страну медаље.“²

Кримски рат (1853–1856), поразан по Русију, произвео је негативне последице по њен и политички и привредни живот – изгубила је право заштите хришћанских народа у Турској, одрекла се права на Цариград, права држања ратне флоте на Црном мору, туторства над дунавским кнежевинама.³

Када је реч о привредном животу српске кнежевине и њеној спољној трговини, ваља знати да она до 70-их година 19. века није имала свој новац. Користио се углавном турски новац (грошеви, чаршиски грошеви) и аустријски новац (цесарски дукат). Одавно се зна да је у оптицају било 43 врсте новца.⁴

На обим, разноврсност, вредност трговинске размене између Србије и Русије објективно је утицао аграрни карактер привреда обе стране. Њихова аграрна друштва, у којима је у великом проценту доминирало сеоско становништво, које се бавило земљорадњом, сточарством, живело ван градова, била су сама себи довољна. Вековима нису ни знала, а ни имала потребу, за техничким производима, индустријском робом широке намене, хемијским артиклима и луксузном робом. Кроз цео 19. век Србија је у Русију извозила своје производе ратарства, повртарства, воћарства, сточарства, а из Русије увозила петролеум (петролеј за осветљење), усољену рибу и почетне луксузне производе. Тек на самом крају 19. века, са индустријским напрет-

1 Д. Миљковић, „Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку“, *Грађа Историјског института САН*, књ. 8, Београд, 1956, стр. 5.

2 Ј. В. Вишњаков, „Над београдом господари 'Москва'!“ Руско-српска војно-економска сарадња на почетку XX века“, *Токови историје*, 2/2018, стр. 11–28.

3 *Исто*, стр. 6.

4 Н. Вучо, *Привредна историја Србије*, Београд, 1955, стр. 234.

ком Русије, дошло је до повећања обима, разноврсности робе и вредности трговинске размене.

Без обзира на обим трговине са било којом државом (Аустрија, Турска, Румунија, Бугарска, Аустроугарска, Русија) уплив политике био је редован у обликовању трговачких послова. Крајем 19. века Србија је имала најразвијеније политичке и економске односе са Аустроугарском. Истовремено то је било доба најрђавијих (до непријатељства) односа са Русијом.⁵ До оваквог стања, општепознато је, „дошло је услед одлука мира у Сан-Стефану (3. март 1878. н. календар) и Берлинског конгреса (13. јун – 13. јул 1878). Кнез Милан Обреновић, а потом краљ (22. фебруара/6. марта 1882), владајући слој, партијски функционери и већи део јавности били су разочарани одлукама великих сила у Берлину.⁶ Јетко, нервозно, а често са срџбом, Русија је оптуживана за пасивност, па и небригу за националне и државне интересе Србије; разочарање се пело дотле да је створено уверење да се од царске руске владе не може очекивати помоћ при остварењу српског националног идеала (ослобођење делова српског народа од стране власти), те да се треба окренути на другу страну. Пуна стратешка политичка оријентација кнеза Милана (тајна конвенција са Аустроугарском 16/28. јун 1881) трајала је до 1888. године.⁷ Међутим, абикација краља Милана (22. фебруара / 6. марта 1889), након његовог седмогодишњег краљевања, утицала је на промену политичких снага у земљи, промену политичког курса, па се период од 1889. до 1893. може сматрати добом „најприснијих односа Србије и Русије“. Но, утицај бившег краља Милана на политички живот, по силаску са престола, и на конкретне одлуке младог краља (сина) Александра није престао. Уместо да олакша посао и живот сину и допринесе стабилизовању општег стања у земљи, Милан је производио

-
- 5 *Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878–1903)*, (даље: *Годишњи извештаји*), приредили Љ. В. Кузмичова и Д. М. Ковачевић, Нови Сад, 1996, стр. 18. - Занимљива је белешка М. Пироћанца под 13. VI 1883: „Маринковић се јуче вратио из Москве. Казивао ми је да су расположења Руса и владе према данашњем стању у Србији не може бити непријатељскија“. Милан Пироћанац, *Белешке*, приредила С. Рајић, Београд, 2004, стр. XII.
- 6 „Краљ Милан је резултатима рата и Берлинским конгресом већ био готово сломљен. Требало је још мало па да душевни слом његов буде потпун“. С. М. Протић, *Тајна конвенција између Србије и Аустро-Угарске*, Београд, 1909, стр. 8.
- 7 „Интересно је какав је утисак учинила конвенција на пок. Краља Александра кад ју је он први пут видео и прочитао 1893. године. Он је тада узвикнуо: па ово је издаја“. С. М. Протић, *нав. дело*, стр. 6.

само супротне последице, тако да се време 1893. до 1900. може сматрати крајње неповољним по српско-руске односе.⁸

Два догађаја везана за личности оба Обреновића, краља и екс краља, по природи ствари, непланирано, повољно су утицала на званичне односе српске краљевине са царском Русијом. Реч је о веридби краља Александра са Драгом Машин јула 1900. те прижељкивањима, на српској страни, да венчани кум буде руски цар. Против Александрове женидбе били су његови и мајка и отац, као и патријархални свет, што младожењу није мотивисало да одустане. Стоји оцена: „Краљевом женидбом коначно је завршена улога краља Милана у Србији. [...] Политички обрт који је настао краљевом женидбом [оставка владе] значио је скретање према Русији у спољној политици, а према радикалима у унутрашњој“⁹

Ако је године 1901. у Србији и Русији још неко страховао да би краљ Милан и даље могао да буде реметилачки фактор, његовом смрћу у Бечу фебруара 1901. (у 47. години живота) тај страх је нестао. (Ко је могао да зна шта ће донети ноћ 29. маја 1903. године, ст. к).

Дакле, крајем 19. века, тачно од 1878. до 1900. године, политички односи између Србије и Русије били су неуједначени; кретања су се од пријатељских до сасвим супротне тачке. Такво стање неповољно се одражавало на политички живот у Србији, на трговачки слој, који је силом, опет проузрокованом глобалним политичким резонам, у Аустроугарској имао највећег и најмоћнијег спољнотрговинског партнера. Неповољно осцилирање политичких односа кочило је позитивне иницијативе на плану трговине између српске краљевине и Руске империје.

Описано стање у Србији било је врло познато у Петрограду, морало се толерисати, иако је политички императив Русије било привредно потискивање Хабзбуршке монархије са Балканског полуострва, чији је средишњи део била Србија и српске области северно, западно и јужно од ње. Подударност интереса на аустроугарском плану била је она сила која је петнаест година (1878–1894) стрпљиво водила (и одржавала) преговоре у циљу склапања трговинског

8 Стоји оцена: „Доба од 1893. до 1903. године је период бескрајних унутрашњих криза у Србији које су са забринутошћу праћене у Русији. Кулминација у неприхватању српске политике од стране Русије долази 1899. године. Тада је, после процеса поводом Ивањданског атентата [6. јун 1899], Русија у знак протеста опозвала свога посланика и за наредних десет месеци његово је место остало упражњено“. *Годишњи извештаји*, стр. 18.

9 *Историја српског народа*, шеста књига, први том, Београд, 1983, стр. 130.

уговора између Србије и Русије. Хроника збивања око настанка овог уговора упечатљиво говори о упливу политике на послове трговачке природе.

Трговина Београдског пашалука, провинције Османског царства, није била брига суверене власти. Истина, на снази су били трговински уговори Турске са више европских земаља склопљени још 1783. године, па и са Русијом, где су биле прецизиране царинске тарифе. Ова чињеница имала је дејства у време склапања непосредних уговора Србије и Русије.¹⁰

Деценијама (пре 1804) стварна трговина, пре свега извоз из пашалука, па и кнежевине Србије у Аустрију био је у приватним рукама. После 1815. године и извоз (трговина) је био у сталном порасту. То је било време када су кнез Милош и Миша Анастасијевић (капетан Миша) зарадили „прве милионе“ и постали најбогатији људи у кнежевини. Слободан Јовановић сматра да „једини наш владалац који је имао економски програм био је кнез Милош; он је сматрао Србију као једно велико газдинство, чије вођење лежи на државној управи као главни посао. Али од пада Кнеза Милоша 1839, наша Влада није имала скоро никаквога економског програма. Уставобранитељи бринули су се поглавито о уређењу суда, чиновништва, школа; Кнез Михаило о уређењу војске и спољашњој политици“.¹¹

Подстицаји (иницијативе) у циљу успостављања привредних односа Русије и Србије нису долазили ни од стране моћног царства. У савременој руској историографији закључено је да Русија није могла да постане угодан трговински партнер Србије услед недостатака капитала, блискости економских структура, безиницијативности руских предузимача, слабој подршци са стране владе, што је све спречавало (тормозиле) економски продор Русије на Балкан.¹² Но, ако не-

10 Д. Миљковић, *нав. дело*, стр. 15.

11 С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига прва* (1868–1878), Београд, 1926, стр. 229.

12 Н. С. Киняпина, *Балканы и проливы во внешней колитике России в конце XIX века (1878–1898)*, Москва, 1994, стр. 39. - Но, историјски извори говоре да је у руским привредним круговима, у редовима племства и словенофилске интелигенције било видно мишљење о потреби јачања руско-српске привредне сарадње. Развој догађаја је показао да је то било недовољно да убрза процес кооперације у трговини и целокупној привредној политици. Видети: *Москва–Србия, Бел-*

посредни трговачки односи између српских и руских грађана нису постојали, зна се да се посредством влашких трговаца, ипак, обављала трговина и српским производима.¹³

Ако је удаљеност руског тржишта од српских трговаца била објективна препрека успостављању пословних односа, као и њиховом напретку, ваља додати да трговачки односи српских људи са трговцима у Турској и суседној Бугарској нису били вредни помена. Историјска истина, као и увек, крајње је једноставна: у српској историографији старијој од сто година јасно је објашњено „да ни Турска ни Бугарска нису тежиле да имају јаче развијене трговинске односе са Србијом. Турској нису ти односи ишли у рачун са политичког гледишта, особито после за Србију успешних ратова“, а да је Бугарска „одмах по своме ослобођењу показивала велики антагонизам према Србији, мада се од стране ове покушавало зближење. Узрок томе антагонизму лежи у тежњи Бугарске да се дочепа превласти на Балканском Полуострву, при чему у Србији види најјачу препреку“.¹⁴

Берлински конгрес завршен је 13. јула 1878. и на њему је Србија добила међународно признање, сувереност. Већ 16. августа Министарски савет (српска влада), под председништвом књаза, саопштио је „да је руски досадањи дипломатски агенат и генерални конзул узвишен на степен министра резидента за Србију“; а 20. августа исто тело закључило је по предлогу министра „финанције“ да је „корисно закључити трговачки уговор са Русијом па са А-Угарском. И реши се: да заступник Министра спољних послова о томе говори руском министру за Србију“.¹⁵

На челу српске државе, почев од 1. октобра 1878, смењивале су се владе под председништвом Јована Ристића, Милана Пироћанца, Николе Христића, Милутина Гарашанина, Саве Грујића, Николе Пашића, Јована Авакумовића, Лазара Докића (његова прва влада од 4. априла до 4. јуна 1893, а друга влада од 4. јуна 1893. до 23. новембра 1893). Председници влада били су партијски прваци, талентовани политичари, чије успешно деловање није спорно, образовани људи

град-Россиа, сборник, документов и метариалов, (даље: Москва-Србија), приредили А. Л. Шемякин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев, Г. Милорадовић, Москва-Белград/Москва-Београд, том 3, 2012, стр. 513-518.

13 Д. Миљковић, *нав. дело*, стр. 16.

14 Д. М. Пантић, *Трговина и трговинска политика независне Србије, први период 1878-1892*, Београд, 1910, стр. 122.

15 *Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898*, приредио др Н. П. Шкерковић, Београд, 1952, стр. 355.

чије је познавање политике европских сила и суседних држава било натпросечно. Њихово идеолошко разликовање са тачке наше теме је ирелевантно, што се не може рећи за њихову геополитичку оријентацију у вођењу текуће и дугорочне државне и националне политике. Крај 19. века у Србији означен је као време пуног ослоња на суседну силу – Аустроугарску, што је пропраћено у старту, а и касније, уз осуду (или критику) политике и конкретних великих политичких потеза Русије – на штету – државног и националног интереса Србије. У таквом глобално супротстављеном политичком расуђивању није било могуће радити на унапређењу привредних односа са Русијом.

Али живот је тражио своје, а одговорност према себи, државном послу и народној користи (?) диктирала је ред и вредност практичних политичких и управних (можда и бирократских) поступака. Тако је „први аутономни акт независне Србије у трговинској политици било решење Народне Скупштине од 1. фебруара 1880. Њиме се давало овлашћење министру финансија да може повисити увозне царине према Бугарској и Турској до оне висине, у којој и оне наплаћују царине на увоз из Србије, тј. до 8% вредности.“¹⁶

За овим првим поступком регулације спољне трговине следило је склапање првог трговинског уговора између Србије и Аустроугарске 27. априла 1881, а следеће (1882) године потписан је уговор и са Немачком.¹⁷ Степен повлашћености у трговини није имао карактер узајамности, што су напредњачке владе толерисале. Али доласком на власт либерала Јована Ристића (влада формирана 1. јуна 1887) и радикала Саве Грујића (19. децембра 1887) почиње преиспитивање. По једном мишљењу, Ристић и радикали, „два супротна и непријатељска елемента, имали су један заједнички циљ: рад на еманципацији од аустро-угарских тржишта“.¹⁸

Карактер трговине Србије са Аустроугарском и Немачком, након осмогодишње праксе, критички је простудирало српско министарство народне привреде и у писменој форми саопштило 1. маја 1889. председнику Министарског савета. Анализа почиње констатацијом да је „међу најпречим привредним потребама наше земље једна је и та, да се што више увећа извоз наши производа на страну и да се ови изнесу на све оне стране пијаце гди могу наћи сигурне и корисне прође“ (курзив у оригиналу). Следи да је до „80% нашег извоза

16 Д. М. Пантић, *нав. дело*, стр. 122.

17 Н. Вучо, *нав. дело*, стр. 231.

18 Д. М. Пантић, *нав. дело*, стр. 178.

упућено искључно на а-угарске и немачке пијаце, а остали на пијаце западне Европе. Према томе јасно је, да је а-угарска и немачка трговина највећи део нашег извоза монополисала у својим рукама те тиме само и даје се објаснити несталност и неравномерно кретање наше спољне трговине и незнатне привредне користи, које црпи наш привредник од таквог стања“.

Надаље се каже да се у „новије доба“ почело живље радити „на крчењу пута нашим производима на пијаце талијанске, француске и енглеске, па смо се тога ради дотакли чак и америчког континента“. Изложено се одобрава, али одмах наставља да те мере „ни из далека не могу бити у тој мери пробитачне и осигуране, као што би оне биле да наше најважније извозне артикле (вино, суве шљиве, ракију) које би биле управљене на велике пијаце простране руске царевине“.

У наставку, привлачност тржишта Русије образлаже се њеном огромношћу, али и приступачношћу воденим путем (Дунав). Огромност Русије упућује на огромност њеног тржишта, његову куповну моћ (потражња), што са јевтиним воденим саобраћајем спада у економски резон, а затим следи политички прилаз подупрт словенским сентиментом да „словенско сродство које нас нераздвојно веже са руским народом – све то није побуђивало до сарадње владе да крче и прокрче пута српској трговини сродном и блиском нам народу руском, док међу тим нисмо жалили труда да достигнемо далеке и несигурне за нашу трговину америчке пијаце“.

Описана ситуација, наведено је даље, плод је политичких погрешака које су проузроковале „привредну заблуду“, што се може осветити нашој народној привреди. Аутор ове анализе очигледно добро познаје природу, битне карактеристике српске спољне трговине – до у појединости. Тако каже „наше крајинско вино по цени од 10 пара по литру Французи довозе својој кући, да га после као 'бордо' извозе у Русију. Само се њима има приписати, што наше суве шљиве, које су се негде продавале по 40 дин. сада стоје по 9–15 дин. и опет узалудно чекају на далеку америчку пијацу која их данас одбацује“.

Као решење наведених „заблуда“ вероватно српски министар народне привреде (писац овог документа) види у томе да се закључи „пробитачан уговор трговачки са Русијом“ а да је за то „сада најзгоднија прилика“. Предлог се подупире обавештењем да „већ почињу руске лађе, натоварене руским еспапима да пристају уз наше обале“.

На крају анализа се завршава следећим закључком: „У предпоставци да ће трговачке везе, које су у изгледу између Србије и Ру-

сије донети већег и сигурнијег полета нашој народној привреди, и да ће родствене везе између оба народа тим још постати мени је част предложити вам да би изволели подејствовати код руске владе на остварењу трговачког уговора између Србије и Русије¹⁹.

Тако је било маја 1889. године. Требало је сачекати октобар 1893. да се склопи предложени уговор. Из изложеног произилази да су тада српско-руски трговачки односи били на самом почетку. Статистички извори то потврђују. На пример:

I

Вредност извоза – увоза

Год.	Вредност извоза (дин.)	Вредност увоза
1879.	38.880.762	41.567.604
1880.	35.212.269	46.095.614
1881.	40.127.146	43.173.824
1882.	40.334.090	48.451.340

II

Просечна годишња вредност од 1878. до 1887.

У саобраћају са	извоз (дин.)	увоз
А-Угарском	29.271.308 %*75,76	40.278.982 %89,87
Босном	3.530.563 3,14	479.390
Бугарском	2.969.163 7,03	619.633
Румунијом	702.147 1,81	1.863.012
Турском	2.165.386 5,60	1.561.349

* % проценат целокупног извоза

19 Архив Србије (АС), Министарство народне привреде (МНП), Пф. X P N° 8/889. – Писмо МНП, пов. број 1845, 1. мај 1889 – Председнику министарског савета. Уместо потписа иницијал Ст. Р. П.

III

Извоз из Србије од 1884. до 1892.

Год.	Укупан извоз	У А-Угарску	У Русију
1884.	39.968.706	34.457.803	–
1891.	52.279.825	45.632.752	1.627

IV

Увоз у Србију од 1884. до 1892.²⁰

Год.	Укупан увоз	из А-Угарске %	из Русије %
1884.	50.947.185	31.802.288 62,42	382.749 0,75
1885.	50.418.987	39.871.695 79,08	893.728 1,77
1886.	51.694.136	37.264.699 72,09	742.467 1,44
1887.	36.479.955	24.416.724 75,16	825.746 2,27
1891.	42.572.361	26.140.837 61,07	773.084 1,81
1892.	37.061.764	21.955.543 59,28	718.792 1,94

На списку роба које су се извозиле били су: стока, месо-сланина, мед-восак, воће, ракија, вино, сува шљива, жито, лан-кудеља, дрво, камени угаљ.²¹

Педесет година после Д. М. Пантића о привреди Србије у 19. веку писао је Никола Вучо. Подаци које он износи о вредности српске спољне трговине нису сагласни са Пантићевим. Наиме, он наводи да је од 1879. до 1887. Србија имала пасиван трговински биланс. Прецизно од 1872. до 1875. вредност спољне политике била је „око 67

²⁰ Табеле I, II, III су у : Д. М. Пантић, *нав. дело*, стр. 156 – 159, а табела IV на крају књиге, без пагинације.

²¹ Д. М. Пантић, *нав. дело*, стр. 157.

милиона динара“, а у периоду 1879–1882. нарасла је „на 84,5 милиона динара“. Он овај раст с разлогом повезује са повећањем државне територије и повећањем броја становника за 303.097.²² Вучо дословно пише: „Извоз надмашује увоз за просечно 10–15% од вредности укупног обрта. Тај однос се појављује скоро увек у поменутој размери: 1888. г. – 52,51 : 47,49; 1895. г. – 60,58 : 39,42.“²³

Када је реч о статистичким извештајима, редовно се поставља питање њихове изворне подлоге, тј. веродостојности – тачности података (извора) и њихове комплетности. С овим у вези јесте и питање колико је власт младе кнежевине успешно организовала статистичку и царинску службу, а ове прецизно обављале свој посао.

Више деценија после Пантића и Вуча овим питањима спољне трговине Србије, пре и после стицања независности, бавила се Даница Милић. Свакако на основу проверених података пише да је спољнотрговински обрт у 1843. био 19,9 а 1875. године 72,2 милиона динара. Када се рашчлани, види се да је извоз 1843. био 8,9 милиона да би 1875. досегао 35,1 милион динара. Наводи да је „удео у извозу из Србије био традиционално највећи од стране Аустроугарске, са 86–88% укупног износа“, а иста држава је била и највећи увозник у Србију са учешћем од 69,56 у 1843. до 80–82% у 1875. години.²⁴

У тачност статистичких извештаја сумње може да подгрејава и некомпетентност обраде, као и илегална трговина. С ове методолошке тачке занимљив је извештај руског конзулата из града Галца о извозу роба (товаров) у Србију 1888. и 1889. године. У њему се наводи списак од 165 Срба трговаца, са знаком колико је ко извезао робе у 1888. години. Укупно, наведено је да су извезли 24.089 пуда²⁵ сољене рибе, 116 пуда црвене икре, 51 пуд харинге и 6.871 сандук (јацик) керозина.

22 Н. Вучо, *нав. дело*, 224.

23 *Исто*.

24 „Друга по реду је Турска са учешћем од 20,47% до 14,14% у 1875, док се остатак односи на учешће Румуније“. Д. Милић, „Економско стање и финансије Србије у време другог српско-турског рата“, *Други српско-турски рат 1877–1878. и ослобођење југоисточне Србије поводом 120-годишњице*, зборник радова са научног скупа, одржаног 17. и 18. новембра 1997. године, Београд, 2001, стр. 96.

25 Мера за тежину равна 16,38 кг.

У следећој години наводе списак 177 Срба трговаца, чији је учинак био следећи: извезли 26.876 пуда рибе, 77 пуда црвене икре, 98 пуда харинге, 6.034 сандука керозина.²⁶

Описано стање (веома скромне) робне размене између Србије и Русије подстакло је обе државе да приступе проналажењу позитивног решења. Побољшање политичких односа погодовало је томе те су се обе стране вратиле на идеју склапања трговинског уговора. Наиме, већ смо навели да је идеја била стара, да је поникла још у првим данима живота независне кнежевине када је 20. августа 1878. у Београду било закључено да се то питање покрене код руског посланика. Од тог времена наступа мук, да би тек маја 1889. српско министарство народне привреде актуелизовало склапање трговинског уговора. Но, опет је све стало до октобра 1892. Тада је уследио предлог руске владе „краљевској влади под 19. пр. мца, да се у Београду што пре отпочну преговори између Србије и Русије за закључење трговинског уговора“. Руско посланство у Србији је нотом од 19. октобра саопштило наведени предлог и истовремено навело да је руска влада обавестила посланика Персијанија и саветника Тимирјазева да ступе у преговоре са српском владом у циљу закључења трговинског уговора.²⁷

Дана 1. новембра 1892. године српски министар народне привреде донео је решење: „за вођење преговора које ми је у име краљ владе поверено, одређујем за стручне делегате с наше стране за ове преговоре: Косту Стефановића, начелника царинског одељења Министарства финансија, Ђорђа А. Генчића, бившег народног посланика и Михаила Цукића, секретара Министарства иностраних дела“.²⁸

Наименована комисија је у Београду до 9. децембра 1892. одржала три радна састанка са руским делегатом Димитријем Тимирјазевим. Извештавајући о овоме Светозара Гвоздића, министра народне привреде, чланови комисије одмах на почетку наводе да се водила реч „једино о томе шта би Руси желели да им Србија учини, у погледу њихова увоза у Србију и обратно шта би ми желели да Русија нама учини за неке наше производе, који би се у Русију извозити могли“.

Занимљиво је да чланови српске комисије примећују да „нико још у Србији није у стању да са прецизном сигурношћу одреди: да

26 Архив внешней политики России (АВПР), Славянский стол ф. 166, оп. 495, дело 8901, л. 4.

27 АС, МНП, Пф. XXIV № 13/97.

28 Исто.

ли би се и какав наш земаљски производ могао за Русију извозити“. Оваква процена упућује на закључак да је постојало, обострано, недовољно познавање тржишта. Ипак, у наставку претпостављају да би „наши производи“ били: вино и суве шљиве, „кад би само транспорт био јевтин и друго кад би се и царинске дажбине у Русији спустиле ниже“. Ово о нижим царинским дажбинама речено је руском делегату с опаском „да би нам Русија тим повластицама учинила велику услугу. Д. Тимирјазев је одговорио да нам не може ставити у изглед да се царина на наше производе смањује јер би онда морали те повластице да чине и другим државама с којима имају уговоре. Шљиве се данас доносе у Русију највише из Француске“.

Обавештавајући министра С. Гвоздића да ће преговоре са руским делегатом наставити после осам дана, по његовом повратку из Беча, проблем склапања трговинског уговора осмотрили су са политичке тачке. Ево како: „Држимо да нико неће спорити важност уговора трговинског између Србије и Русије. Ако се ми и не можемо надати каквој материјалној користи, отуд, јер је Русија далеко, и јер су њене пијаце за наше производе за сада скоро, можда неприступне, уговор нам диктује друга важнија потреба: *потреба политичка*“ (курзив у оригиналу).

Полазећи од политичке целисходности српски преговарачи у закључку предлажу компромис када кажу да „мерећи ствар с те стране [политичке] искључиво ми налазимо да ваља изаћи на сусрет жељама и предлозима царске руске владе, али само до извесних граница и свакојако не испод концесија, које смо учинили Аустро-Угарској и Немачкој“²⁹

Од овог предлога прошло је четрдесет дана а да комисија није обавештавала министра С. Гвоздића о току свог посла; 20. јануара 1893. извештавају га да су по његовим упутствима изнели руском делегату „гlediште српске владе у погледу царињења и трошаринског поступка на суху рибу, петролеум, со и коже“. До којих су појединости преговарали, сазнајемо из овог извештаја у делу у коме се каже да је српска влада бранила став „да је немогућно раздвојити у цар. тарифи рибу у бурадима од остале рибе, јер би то тад отворило широм врата злоупотребама. Што се тиче петролеума (за осветљење) српски став био је да се њима (српској страни) оставе слободне руке и да све буде у складу са концесијама какве су добијене од Аустро-Угарске и Не-

29 Исто, Писмо К. Стевановића, Ђ. Генчића, М. Цукића министру народне привреде. Београд, 9. децембра 1897.

мачке. Српска страна тражила је уступак око царинења суве шљиве тако да руска такса од 1.80 руб. буде 1 рубља на пуд. На ово је руски делегат одговорио да би се можда могло раздвојити царинење суве шљиве од осталог сувог воћа. Крајњи закључак је био да обе стране израде 'нацрт уговора а затим оба споразума споје у један'.³⁰

У наредних двадесет дана (20. јануара – 10. фебруара) нацрти уговора нису направљени, али је 9. фебруара одржана седница комисије на којој је Д. Тимирјазеву саопштен српски став (министров) о таксама „петролеума и слане рибе“. Саопштавајући ово министру С. Гвоздићу, члан комисије Ђ. Генчић пише да је Тимирјазев „примио к знању предлог наш о таксирању петролеума са 28.60 динара од 100 кг, иако се по свему видело, да му није право што се дажбина на овај артикал повећава са 5 и више динара у сравању са дажбином, која данас постоји“. Што се тиче рибе, руски делегат је „најкатегоричније“ молио да краљевска (српска) влада трошарину од 30 динара на 100 кг сведе бар на 25 динара“. Ово је образлагао јевтиноћом слане рибе која се увози из Русије. У жељи да поткрепи свој предлог „наговестио је“ да би се у Петрограду то разумело као „знак доброг расположења краљевске владе према Русији“. При крају седнице, наводи Генчић, Тимирјазев је предложио измену вредности царинске таксе и трошарине и молио министра да одлучи „хоћемо ли горњу уступку учинити на трошарини или на царини“. На крају Генчић износи лично мишљење да се од руског делегата тражи смањење царине на извоз „пиротских ћилимова који би у Русији могли наћи лепу прођу, о чему сам имао прилике да се уверим приликом мог последњег бављења у Москви и Петрограду“.³¹

По Генчићевом наводу, преговори са руским делегатом били су „обуштављени на неко време“, јер се запало у тешкоће „у погледу таксирања петролеја и слане рибе“. Пошто је, по Генчићевом мишљењу, трговачки уговор између Србије и Русије „по нас неопходна политичка потреба“, потрудио се да формулише предлог „којим би се без штете по нас изравнале постојеће диференције, а у исто време задовољили би се и захтеви царске руске владе“.³² Упустивши се у анали-

30 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97, Писмо Комисије за преговарање о трговинском уговору с Русијом Светозару Гвоздићу, министру народне привреде, Београд, 20. јануара 1893. године.

31 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97, Писмо Ђ. Генчића – С. Гвоздићу, министру народне привреде, Београд, 10. фебруара 1893.

32 Исто, Писмо Ђ. Генчића, члана комисије за склапање трговачког уговора са Русијом Светозару Гвоздићу, министру народне привреде, Београд, јун, 1893.

зу висине царине и трошарине, Генчић се осврнуо и на корист по државу, каже да „за сада државна каса има прихода од петролеума на 700.000 динара годишње“ а да би се приход могао повећати ако би „целокупна дажбина била следећа:

1. трошарина државна на 100 кг	20.00
2. царина на 100 кг	6.00
3. обртна пореза 7% од вредности од 38 дин (12+20+6=38)	2.66
Од 100 кг. свега дин.	28.66“

По овом предлогу, прецизира Генчић, приход државној каси би од сваких 100 кг био пет динара више, што би се комотно могло усвојити.

Посебан предлог Генчић је дао за „таксирање рибе“. Он подсећа да, када је „радикална влада уводила закон о трошарини на рибу, она је рачунала да ће се приход држави од тог артикла увеличати на 600.000 дин. годишње. Практика је међутим показала противно резултате“. У наставку констатује да је до увођења трошарине Србија увозила рибе највише из Русије, просечно 500.000 кг, а у години 1890. увоз је био 629.000 кг. „Од како је пак закон о трошарини у живот ступио, увоз је следећи: у 1891. години 65.000 кг, у 1892. само 21.287 кг“. Даље наводи да је државни приход био само 24.259 динара те закључује да не стоји „да се са увећањем дажбина на извесне артикле, мора увеличати и приход државни“.³³

У наставку свог писма министру С. Гвоздићу, Генчић утврђује да треба узети у обзир захтеве императорске владе, „потребе народа нашег“ и интересе државне касе, те имајући у виду сва три интереса предлаже следећи начин „таксирање рибе“:

1. на име трошарине од 100 кг.	20,00
2. на име царине од 100 кг.	12,00
3. обртне порезе 7% од вредности на 82 (12+20+50=82)	5,74
Свега на 100 кг.	37,74

По Генчићевој процени, увоз слане рибе из Русије при наведеној дажбини могао би се „попети на 500 кг. годишње, што би државној каси доносило приходе годишње на 190.000 динара, а то би

33 Исто.

значило вишак приближно од 160.000 динара у сравњењу са данашњим приходом од 24.250 динара“.

Уверен у прихватљивост свог предлога, Генчић је сматрао да би Србија „у најкраћем року дошла до трговачког уговора са пријатељском и великом државом словенском, које би из многих политичких обзира требао да буде дело руку данашње краљевске владе“.³⁴

Припремањем трговинског уговора са Србијом у Русији се бавило Министарство иностраних дела, особито (и природно) руска мисија у Београду, лично посланик А. Персијани и Министарство финансија, Одељење за трговину и мануфактуру (Департамент Торговли и Мануфактур), као и специјални опуномоћени преговарач Д. Тимирјазев. О стању трговине са Србијом у току преговора извештаван је лично руски цар, који је на документима (извештајима) бележио свој коментар, често само у једној речи. Још крајем 1881. и јануара 1882. Персијани је из Београда извештавао о склапању трговинских споразума између Србије и Аустроугарске и Србије и Немачке. Имајући у виду ове уговоре и мучан ток њиховог настанка, са становишта интереса Србије, руски министар финансија Иван Вишњеградски изражавао је и сагласност са предлогом руског посланика да се у пројекат уговора Србије и Русије угради одредба о највећој повлашћености, те да и царинска такса буде у нивоу утврђених у уговорима са германским државама. Истовремено, руски министар финансија препоручивао је да се узму у обзир и одредбе из уговора Србије са Сједињеним Америчким Државама и Русије са Румунијом закљученим у Букурешту 15/27. марта 1870.³⁵ Дана 11. јануара 1883. Персијани је извештавао да су 25. децембра прошле године у Берлину потписани трговински уговор и конзумска конвенција између Србије и Немачке. У немачки уговор, каже, уграђене су повластице које је Аустроугарска издиктирала „на рачун“ Србије. Напомиње да је текст уговора (са Аустријом) послао Министарству иностраних дела „на оцену“ 14. маја 1881. У немачком уговору, прецизира се, нема трговачких повластица о пограничном промету (trafic frontiere) што је Аустрија израдила за себе.³⁶

О стању трговине са Србијом министар Вишњеградски писмено је обавештавао руског цара Александра III. Тако 20. септембра

34 Исто.

35 АВПР, Политархив, оп. 482, д. 2832, лист 63–64.

36 Исто, лист 102–103, Писмо Персијанија МИД (Милостивый Государь Александр Егорович).

1891, позивајући се на извештаје шефа руске мисије у Београду, пише о успешном пласирању руских производа (робе) на тржишту Србије захваљујући раду Общества Черноморско-Дунайског пароходства (паробродства). Одмах после ове опште констатације саопштава да је захваљујући Обществу у Београду завршена изградња резервоара за керосин (петролеј) што је, вредно достојне пажње, извршено од стране руских градитеља употребом руског грађевинског материјала. Капацитет је 180/м. пуда³⁷ те је руски петролеј за кратко време истиснуо амерички и мађарски керосин са београдског тржишта. Осим њега, каже да је могућ и успешан пласман руског шећера, свећа, кожа. Извештај се завршава констатацијом да је превоз роба врло јефтин, захваљујући сарадњи са аустријским паробродством. На дну документа царевом руком је написано: *Очень утешительно* (врло охрабрујуће).³⁸

Иван Вишњеградски, руски министар финансија, у склопу својих редовних извештаја цару, нашао је за сходно да се у извештају од 1. маја 1892. опет осврне на питање трговинског уговора са Србијом. Министар то повезује са сазнањем да српска влада води преговоре о закључењу новог трговинског уговора са Аустроугарском у Бечу и да жели да повећа царинску тарифу на производе који се увозе у Краљевину. Напомиње да склапање трговинског уговора са Србијом има економску вредност, али и политичку важност, па предлаже да се у Србију упуте лица која би пратила преговоре у Бечу и учествовала у припремању руско-српског трговинског уговора. Даје предлог да то буде Д. Тимирјазев, који је по повратку из Турске био упућен у Одесу да се упозна са радом Общества Черноморско-Дунайског пароходства и са могућностима јачања „наших трговачких односа са придунавским државама и слабљењем искључиво економског утицаја Аустро-Угарске тамо“. У наставку извештаја министар предлаже да Тимирјазев оде у Београд те да заједно са „нашим Послаником“ проучи могућности склапања трговинског уговора са Србијом, као и да буде у току аустро-српских преговора у Бечу. Цар је извештај читао и предлог одобрио у Гатчини 1. маја 1892.³⁹

Требало је да прође пет месеци па да Персијани и Тимирјазев саопште Министарству финансија „основне услове за предстојеће преговоре о руско-српском трговинском уговору, који Српска Влада

37 тона пуда

38 Российский государственный исторический архив, Санкт Петербург (РГИА), Доклады, ф. 40, оп. 1. ед. хр. 40, лист 200.

39 Исто, ед. хр. 44, лист 85–87.

жели да се воде у Београду⁴⁰. Наводе да је српска страна навела три предлога: 1. давање Русији права највеће повлашћености; 2. смањење царине и унутрашње таксе⁴⁰ на слану рибу и друге предмете руског извоза (експорта) уколико се укаже могућност после тарифних уступака датих Аустрији којима би се и Русија могла користити; 3. у случају успостављања монопола на керосин – примењивати га искључиво у Русији.

Са руске стране предложили су: 1. олакшавање извоза српских производа уз помоћ Черноморско-Дунајског пароходства и успостављање директиве смањених тарифа између Москве и Београда, у оба правца, уз помоћ руског и новоуспостављеног српског пароходства (паробродства) на Дунаву; 2. давање олакшица при извозу српских производа у министарство, транзитом преко Одесе и ако је могуће преко Рени; 3. у случају упорности српске владе, могуће је смањење царинске таксе на суву шљиву.

Све наведено саопштено је цару као основа за преговоре, које треба убрзати јер су аустро-српски преговори при крају, а започети су преговори и са Немачком.⁴¹ Стога Министарство финансија моли да се саопшти Министарству иностраних дела да се започну преговори у Београду о закључењу трговинског уговора између Русије и Србије на основу Персијанијевих предлога. Све предложено одобрио је цар 5. октобра 1892.⁴²

Но, до убрзања преговора није дошло; сам Персијани је 23. марта 1893. године констатовао да се преговори о трговинском „трактату“ одвијају „врло споро“, иако је српска влада изказала своју „коначну сагласност“ на умањење царине на увоз главних руских производа – керосина и слане рибе.⁴³ Опет је прошло око пет месеци до настанка нацрта уговора. Врло вероватно је то било дело самог Персија-

40 трошарина

41 У Бечу су 9. августа 1892. потписани трговински уговор и ветеринарска конвенција са Аустроугарском, пошто је први уговор из 1881. био орочен на десет година. Нови уговор био је повољнији по српску државу. Такође у Бечу 24. августа 1892. потписан је нови трговински уговор и са Немачком. М. Војводић, „Прва и друга влада Николе Пашића (1891–1892)“, *Никола Пашић – живот и дело*, зборник радова са научног скупа у Српској академији наука и уметности, Београд, 16. и 17. октобар 1995. године и Задужбини „Никола Пашић“, Зајечар, 19. октобар 1995. године, Београд, 1997, стр. 114, 126.

42 РГИА, лист 153–157.

43 Исто, ед. хр. 527, лист 7–10, Телеграм А. Персијанија МИД у Петербургу, 23. март 1893.

нија (и Тимирјазева) који је нацрт и донео у Петербург. Шта се збило у Петрограду сазнајемо из телеграма (4. септембра 1893) српског министарства иностраних дела Раши Милошевићу, министру народне привреде, у коме се каже да је „овдашње руско посланство јавило да је пројект нашег трговинског уговора са Русијом, потписан ав referendum 11. пр. мес. од стране руске владе примљен без икакве измене“. На крају обавештава се министар Милошевић да ће се уговор потписати када се Персијани врати у Београд „што ће бити почетком месеца октобра“.⁴⁴ Тако је и било – уговор је потписан 15. октобра 1893, а онда су уследиле уобичајене радње – припреме за ратификацију и др. Прво је краљ Александар I издао указ којим овлашћује министра народне привреде „да може Народној Скупштини сазваној у први редовни сазив на дан 1. новембра ове године у Београду, поднети на решење предлог закона о трговинском и пловидбеном уговору између Русије и Србије“.⁴⁵

Месец дана по потписивању Државни савет Краљевине Србије, на упит Министарства народне привреде (3. новембар), писмено је саопштио своју оцену о уговору „о трговини и пловидби између Србије и Русије“. Написано је: „Државни савет је проучио па како овим уговором обе државе у главном признају једна другој право највећима повлашћеног народа, и само је за неколико артикла уговорено специфична тарифа; дакле највећим делом уговорено је онако, како је то учињено у уговорима с Француском и Енглеском, и како обзиром на јачи развитак трговинског саобраћаја између обе државе говоре у прилог тога, да се од стране Србије не одрече ни Русији оно право које је и другим државама признато – Државни Савет је мишљења да има места да се овај уговор усвоји“.⁴⁶

Хроника збивања око настанка и усвајања трговинског уговора са Русијом бележи да је Народна скупштина писмено известила министра народне привреде да је решила „закон о трговинском и пловидбеном уговору између Србије и Русије“.⁴⁷ Дакле, Народна скупштина уговор диже на ранг закона, а то је краљ потврдио својом прокламацијом: „Ми... краљ Србије проглашавамо и објављујемо сви-

44 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97, Телеграм МИД Раши Милошевићу, министру народне привреде, Београд, 4. септембар 1893. Телеграм је потписао Авакумовић.

45 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97.

46 Исто, Писмо Државног савета Министру народне Привреде, Београд, 16. новембар 1893. године. Потписао „председник Велимировић“.

47 Исто, Писмо Народне скупштине Министру Народне Привреде, Београд, 14. децембар 1893. Потписао „председник Народне скупштине Дим. Катић“.

ма и свакоме, да је Народна Скупштина, сазвана у први редован сазив друге природе, решила и да смо Ми потврдили и потврђујемо ЗАКОН о трговинском и пловидбеном уговору између Србије и Русије“.

Уговор су потписали у име српске владе Андра Николић, министар иностраних дела, и Раша Милошевић, министар народне привреде, а у име руске владе Александар Персијани, ванредни посланик и пуномоћник министра у Србији, и Димитрије Тимирјазев, члан Савета министра финансија руске владе. Закон (у целини преузима уговор) носи датум 14. децембар 1893. године и налази се у Архиву Србије.⁴⁸

И у Русији све формалноправне радње обављене су без икаквих тешкоћа и о томе је обавештена српска страна. Српско посланство у Петрограду телеграфисало је у Београд 30. децембра 1893. да је данас „Н. В. Цар изволео потписати трговински уговор између Србије и Русије и да ће се исти послати редовним куриром“.⁴⁹

Српски МИД известио је 26. јануара 1894. новог⁵⁰ српског министра народне привреде Симу Лозанића да су „ратификације о трговинском уговору закљученом између Србије и Русије 15. X 1893. измењене данас у МИД“, те је „чл. IX истог уговора он је од тог дана ступио у живот“.⁵¹

Да ли је са настанком и применом наведеног трговинског уговора дошло до позитивних последица по обим трговине између Србије и Русије? Српски извор на бази статистичких података приказује стање далеко од задовољавајућег. Реч је о „реферату“ који је Момчило Нинчић доставио министру иностраних дела. Нинчић је већ у наслову саопштио тему свог реферата – „о потреби новог трговинског уговора с Русијом“. Прва реченица гласи: „Трговински промет Србије и Русије показивао је ове вредности за последњих десет година“ а затим се наводе следећи подаци:

48 АС, МИД, ПО. 1894. Т/2, пов. бр. 1568. Закон је у целини објављен у: *Москва–Србија*, стр. 523–528.

49 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97, Телеграм МИД Раши Милошевићу, министру народне привреде, Београд, 30. децембар 1893. Потписао „по наредби министра Влад. Љотић“.

50 Нову владу формирао је Ђорђе Симић, 21. јануара 1894. а трајала је до марта 1894. године. Пре ње трајала је влада Саве Грујића од 23. новембра 1893. до 12. јануара 1894.

51 Као нап. 45. Телеграм МИД С. Лозанићу, Београд, 26. јануар 1894. Потписао „по наредби министра, начелник др. М. Миловановић“.

Извоз Србије у Русију	Увоз Србије из Русије
1894. –	658,4
1895. –	1.340,9
1896. –	402,3
1897. –	450,3
1898. –	291,5
1899 = 7.700*	663,0
1900 = 80,5	197,3
1901 = 893,3	679,9
1902 = 104,1	667,7
1903 = 3,9	726,7

*у хиљадама динара

Просечно 108,9 или 0,16% целокупног извоза – 607,8 или 1,53 целокупног увоза

У разрађеном виду у реферату стоји: „Русија је увозила у Србију поглавито ове производе:

- петролеум	с просечном вредн. увоза	451.500 д.
- риба, усољена или осушена	с прос. вред. увоза	44.400 д.
- коњи	"	23.900 д.
- минерално уље за техничку потребу	"	23.600 д.
- обућа од гутанерке [?]	"	20.800 д.
- чај	"	9.700 д.
- биљна уља	"	8.700 д.“

Писац реферата коментарише изнете статистичке податке те доводи у сумњу оне о вредности извоза сувих шљива. Дословно: „Биће по свој прилици, да се те године, [1901] кад је наш извоз Дунавом био изузетно јак, кренула и већа партија сувих шљива на Црно Море, па је на нашим царинарницама, погрешно, забележено да се

извозе у Русију, иако су највећим делом отишле на другу страну, без сумње у Хамбург или Амстердам. Ова претпоставка потпуно се потврдила подацима руске статистике. По њој извоз сувих шљива из Србије у 1901. није износио више од 78.000 динара“.

За овим следи закључак: „Према томе наш извоз у Русију био је готово без вредности“. Приказавши „слаб трговински промет“, објашњавао га је тиме што обе земље имају јако развијену аграрну производњу, те ниједна од њих нема „велике потребе за производима друге“. Ипак, пренебрегавајући ову општепознату чињеницу, Нинчић се осврће на стање руске трговине. Констатује да је Русија 1902. године увезла:

- простог поврћа за	2,005.560 дин.
- свежег воћа за	2,234.800 дин.
- сувих шљива за	1,860.400 дин.
- дувана за	7,104.000 дин.
- рогате стоке	
- крупне за	5,305.000 дин
- ситне за	4,844.000 дин.
- воска од пчела за	10,417.000 дин.
- овчијих кожа, сирових за	9,254.000 дин.
- каменог угља за	52.780.000 дин.
- олова за	13.652.000 дин.
- ужарских израда за	642.000 дин.

Сви наведени подаци омогућавали су Нинчићу закључак (препоруку): „Све ове производе Србија има у довољној количини за извоз“.

Описана чињеница – да Србија има робу – чини се да је подстакла писца овог реферата на мишљење да „при повољним подвозним и царинским приликама могло би се створити у Русији изврсно тржиште за нашу ракију и са многим међу напред споменути производима могли бисмо издржати утакмицу у самој Русији са њиховим домаћим производима“. У наставку следи оцена да узрок незадовољавајућем извозу у Русији може бити само „у рђавим преносним или рђавим царинским приликама, или у једним и другим“.

Подвозне, преносне прилике (тј. саобраћај) између Србије и Русије, по оцени Нинчића нису биле рђаве. Он наводи: „извесни водени пут Дунавом и Црним морем“ јефтин је „већ самим тим што је воден“. Додатну вредност воденог (дунавског) пута поткрепљује и дејством споразума „Српског и Руског Црноморског и Дунавског бро-

дарског друштва од 1902. године“ по коме су добијене за српске производе „врло велике редукције у подвозним тарифама“. Овакво образложење омогућило је закључак да главни узрок „ништавном извозу српских производа у Русију ваља тражити у рђавим царинским приликама тако мало поправљеним садашњим трговинским уговором“.

Да би „царинске прилике“ са Русијом што боље описао, Нинчић их доводи у релацију са другим земљама. Каже: „Изнећу колику царину плаћају наше суве шљиве при увозу у друге земље“.

„Уговор с Бугарском предвиђа царину од 0,50 динара.	
С Турском	1,40
С А-Угарском	3,30 (3 круне)
С Немачком	5 дин. (4 марке)
С Русијом	17 дин.

Што је најинтересантније, Руси, којима је потребан увоз сувих шљива, добијају их из других земаља, јер оне, дајући шљивама лепши облик и укуснији завој, повећавају им цену у тој мери, да су у стању поднети и ону страховиту царину од 17 дин. Тако су Руси увозили српску шљиву из Аустро-Угарске, Немачке, па чак и Француске“.

На крају свог реферата Нинчић изриче крајње негативан суд о трговинском уговору, који се већ 12 година примењује, а „без икакве вредности за нашу спољну трговину“. За њега се може рећи „без икакве претераности да је гори од неуговореног стања“. У тренутку писања ове опоре оцене аутор зна да је руска влада дала (12. августа 1904) пристанак на преговоре, чиме и завршава текст.⁵² Нови трговински уговор биће закључен 1907. године.

У Нинчићевом реферату, како смо навели, у позитивном виду спомиње се и споразум „Српског и Руског Црноморског и Дунавског бродарског друштва“. Са становишта наше теме нужно се упознати са његовим настанком. У српској верзији он слови као „Споразум од 1901. године о узајамној предаји терета између црноморског дунавског паробродског и Српског бродарског друштва“. Трајање му је уговорено на 10 година: од 1. августа 1901. до 1. августа 1911.

52 Архив Југославије (АЈ), 143-II, Заоставштина Николе Пашића, Реферат господину Министру Иностранних Дела о потреби новог трговинског уговора с Русијом. У потпису: „Понизан Мом. Нинчић“. На полеђини последње странице стоји написано Пашићевом руком: „Усвојити мишљење г. Референта. Нека се учини корак код Цар. Руске Владе да одреди делегате за склапање трг. Уговора. Пашић, 9/IV [1904].

Споразум се склапа „ради извршења 10-те тачке о трговини и бродарству између Русије и Србије, закљученог 15. октобра 1893. године и 4-те тачке записника конференције држане 10. маја 1898“. Наведено је да су споразум „утврдили“ државни директор Црноморског-Дунавског Паробродског Друштва Евгеније Љвовић Кочетов и директор Првог Српског Повлашћеног Бродарског Друштва Раша Милошевић.

У чл. 1 „установљава се без одлагања непосредна предаја како путника тако и робе, па било уз Дунав било низ Дунав“. У циљу обављања посла усаглашен је и ред пловидбе тако да руско друштво врши редовну пловидбу из Одесе по целом доњем Дунаву до Кладова, два пута недељно. Српско друштво преузело је обавезу да врши редовну пловидбу између Радујевца и Београда једанпут недељно, а по могућности и два пута. Такође споразумели су се да на почетку сваке године размене свој ред пловидбе и друге детаље.⁵³

Имајући у виду наведене статистичке податке и лична запажања меродавних високих чиновника српске државе, несумњиво је да се дошло до сазнања да треба предузети извесне мере у циљу повећања промета роба на релацији Русија–Србија. Цитирани споразум из 1901. године производ је сазнања о незадовољавајућој трговини. У овом светлу ваља разумети и следеће мере српске владе. По природи ствари српско министарство народне привреде дошло је на идеју организовања „Српске Краљевске Трговинске Агентуре у Петрограду“. Наиме, идеја је потекла од М. Протића, чиновника тарифног одсека у царинском департману у Петрограду, који је саопштио министру да је у могућности да придобије г. Кенига, индустријалца у Петрограду, а који ужива поверење петроградских трговачких кругова, да о свом трошку установи у Петрограду трговинску агентуру, која би уза се имала и музеј (изложбу). Српски министар у писму од 12. августа 1897. подсећа М. Протића на идеју о којој су имали позитивно, сагласно мишљење те га овлашћује да ступи у преговоре. Са наведеном идејом министар је упознао Ђорђа Симића, председника српске владе, и посланика у Петрограду Саву Грујића молећи га да се и сам ангажује.⁵⁴ Посланик се одазивао; својим писмом од 1. новембра

53 АС, МНП, Пф. XXIV N° 13/97.

54 АС, МНП, ПфI P N° 36/898, Писмо Министарства Народне привреде М. Протићу, чиновнику тарифног одсека у царинском департману, Београд, 12. август 1897;

1897. упознао је новог српског министра привреде са идејом трговинске агентуре. Министар, иако нов у Министарству привреде, одговорио је (пов. бр. 8472, 15. новембар 1897) посланику у Петрограду да је вољан „потпомагати сваку радњу“, те одмах додао да је његово мишљење да би „наш“ генерални конзул у Петрограду требало да буде Сибирјаков „ако би он пристао да агентуру са музејом установи по образцу наше агентуре у Будимпешти“. Навео је следеће услове:

„1. да Сибирјаков буде дужан агентуру установити о свом трошку,

2. да двојица од чиновника агентуре буду Срби и српски поданици по одобрењу министра народне привреде;

3. да агент српске агентуре не може бити агенат никоје друге агентуре, као и да не сме послове, њему поверене уступати ком другом;

4. да ради бољег упознавања страних потрошача са српским артиклима, који се извозе или се могу извозити, одржава сталну изложбу тих артикала;

5. да сви агентурски послови буду под контролом МИП односно Српског посланства у Петрограду;

6. да се агентура не упушта ни у какву куповину и продају у којем случају не ступа у послове, којима би се српска држава ангажовала ма у ком виду, и

7. да је дужна накнадити материјалне штете, које би појединим лицима проузроковала“. На крају министар саопштава да, ако Сибирјаков не пристане, треба потражити другу личност „не губећи из вида г. Кенига, који је моме претходнику препоручен био“.⁵⁵

На министрово писмо (пов. бр. 8472) одговорио је посланик С. Грујић да Сибирјаков није прихватио понуду, али јесте Кениг, за кога вели да је син познатог „милијонара шећерних фабрика, а сам је газда једне фабрике“. Надаље, извештава да Кениг прихвата министрове услове, а своје саопштава у писму, које посланик доставља у преводу.⁵⁶

Писмо Министарства народне привреде Посланству у Петрограду, [Београд, 12. август 1897].

55 АС, МНП, ПФI, СN⁰ 36/898, Писмо Министарства Народне привреде Посланству у Петроград, Београд, 15. новембар 1897.

56 АС, МНП, ПФI, СN⁰ 36/898, Писмо С. Грујића Министарству народне привреде, Петроград, 9. децембар 1897. Са писмом (условима) Леополда Леополдовића Кенига, МНП је упознао српску владу.

Пошто је краљевска српска влада прихватила Кенигове услове, сачињен је уговор који носи датум 19. фебруар 1898. Претходно је „Њ. В. Краљ указом својим од 30. јануара ове године благоволео поставити г. Леополда Леополдовића Кенига, трговачког саветника и индустријалца из Петрограда, за Краљевског Почасног Консула у Петрограду“.⁵⁷ Уговор је требало да буде уручен Кенигу, али је он одустао, те посланик својим писмом од 17. априла 1898. извештава Министарство народне привреде да враћа „оба примерка уговора пошто је Л. Л. Кениг одустао да се прими дирекције наше трговинске агентуре у Петрограду“.⁵⁸

Српска влада и Л. Л. Кениг веома лако су прихватили међусобне услове те на тој бази и написали Уговор. Стога изненађује прекрет и Кенигово одустајање од планираног посла. Но, историјска истина је веома често једноставна, без обзира на природу и величину историјске теме. Тако је и у овом случају: српско посланство у Петрограду „није могло код руске владе израдити да се Кенигу призна за краљевског српског почасног консула“, пошто у Петрограду „већ има Србија свог Генералног Консула и према томе била би обојица са подједнаким правима“. Руска влада је била пристала да се Кениг „утврди за Вице Консула“, на шта овај није пристао.⁵⁹

Настојања високих службеника у српским министарствима (МИД, МНП) да увећају трговину са Русијом била су стална, прожета жељама да се она уклопи у дугорочни материјални интерес Русије. То произлази из писма српског посланства у Петрограду (11. новембар 1900) о оснивању „Удружења за познавање Истока“ (Общество востоковедения) чији је задатак „да међу источним народима шири тачна и правилна знања о Русији, а исто тако и да руско друштво упознаје с материјалним потребама и духовним животом Истока“. Саопштава се да Управа удружења има три одсека: 1. трговачко-индустријски, 2. научно-културни и 3. васпитни. Образлаже се да Удружење под пој-

57 АС, МНП, ПфI, СN⁰ 36/898, Писмо Министарства иностраних дела Министарству народне привреде, Београд, 1. фебруар 1898.

58 АС, МНП, Пф, СN⁰ 36/898, Под истом сигнатуром је концепт уговора.

59 АС, МНП, ПфI, СN⁰ 36/898, Писмо Министарства иностраних дела Министарству народне привреде, Београд, 24. април 1898. - Наведено је и да је краљ признао оставку и истог дана (24. априла) издао указ, а да ће се посланство постарати да „управу трговачке агенције у Петрограду прими Сибирјаков почасни консул“.

мом „Истока“ подразумева европски исток, тј. Балканско полуострво, али и Далеки исток. Стратешки циљ, српски посланик С. Новаковић овако је видео: „Оно што су некад руски словенофили тражили да остваре језиком, књигом и вером, ново Удружење хоће да покуша да постигне са шире основице, путем радиности, трговине и промета, одајући пуно поштовања обичајима, језику, вери и наравима оних племена, међу које долази. Огроман напредак радиности и индустрије руске тражи овим путем одушке на страни и хоће да се стави у службу великој мисли, на којој се заснива огромно Царство Руско“.

Председник Удружења био је ђенерал-мајор Никола Константиновић Шведов, коме је српски посланик, проучивши Статут Удружења, предложио да у Београду „установи Руску Трговачку Агентуру и Музеј, где би се створило најзгодније средиште како за измену тако и за прибирање међусобних извештаја и обавештења међу Србијом и Русијом“. Шведов је обећао да ће „поклонити пажњу“.⁶⁰

Организовање трговачких агентура (агенција) и музеја тј. изложби властитих артикала - предмета трговине (робе) постало је тема редовног посла дипломатских мисија и чиновника државних установа, па све до руског царског дома. Српско министарство народне привреде, коме су се често мењали шефови – министри, предано се бавило организовањем, да кажемо савременијим језиком, рекламе производа своје државе. Судећи по једном српском извору, повећање трговине, ако оставимо по страни финансијски резултат (добитак, профит), било је у функцији политичке стабилности сопствене државе. Ово лепо стоји у писму министра привреде председнику српске владе 28. новембра 1900, када каже да је „од свог уласка у Ваш кабинет, а у циљу осигурања привредне самосталности наше Краљевине, настао да створим нових трговинских веза, а у првом реду са Русијом и Француском“.⁶¹ (Да ли треба „преводити“ ову реченицу да се радило о стратешкој еманципацији од економског и политичког притиска –

60 АС, МИД, ПО 1900, Р/10, 1903, пов. бр. 3113, Писмо српског посланства у Петрограду (N° 671) Алекси Јовановићу [председнику српске владе и министру иностраних дела], Петроград 11. новембар 1900. Примљено у Београду 15. новембра. У прилогу је био послат и Статут.

61 АС, МИД, ПО 1900, Р/3, пов. бр. 326, Писмо Српског Министарства народне привреде А. Јовановићу. Београд, 28. новембар 1900. У потпису: Министар народне привреде Д. М. Спасић. Писмо је МИД проследило у Петроград С. Новаковићу.

угрожавања са стране Аустроугарске). За „постигнуће“ овога, каже министар, „сматрао сам да је најподеснији пут оснивање српских трговинских агентура и музеја на страни и страних у Србији“.

Из цитираног министровог писма сазнајемо да је он већ издејствовао „решење Министарског Савеза од 25. септ. ов. г.“ којим му је „дато овлашћење да г. Св. Вукадиновићу, бившем директору српског бродарског друштва“ може издати „суму од 6.000 динара као помоћ у циљу оснивања једне руске трговинске агентуре у Београду и српских трговинских агентура у Петрограду, Москви, Одеси и Варшави“. Дошавши у Петроград, Вукадиновић се прихватио посла уз помоћ посланика С. Новаковића, а ступио је био и у везу са ђенералом Шведевим. Могуће је да је у току ових разговора (саветовања) Вукадиновићу предложено да изради извештај план рада, или је, можда, сам дошао на ту идеју, тек сазнајемо да је он „израдио један елаборат о нашим трговинским приликама и о могућностима српско-руског трговинског саобраћаја“.⁶² Министар Спасић веровао је у успех свог подухвата (оснивање руске трговинске агенције).

Но, биће да није баш ишло све лако и брзо. Посланик С. Новаковић је 20. децембра (пов. бр. 230) известио министра народне привреде „како се овде све више претреса мисао о подизању трговачких музеја и агенција“. Ово „претресање“ наставило се и наредних месеци, јер Новаковић у писму (П. N° 82) од 20. априла извештава српску владу како би имајући у виду савете „искусних људи“ а према „податцима царинским требало у Београду саставити списак српских и руских производа и прерађевина, које би с једне и с друге стране служиле, или служити могле, знатнијој трговачкој измени између Србије и Русије“.⁶³

Посланик С. Новаковић био је видно незадовољан спорашћу организовања агенција. Новембра 1901. године писао је председнику српске владе да је по свом доласку у Петроград почео „поклањати велику пажњу“ томе послу, да је својим писмима министру народне привреде од 23. новембра 1900. и 20. децембра 1900. као и писмом од 20. априла (пов. бр. 82) обавештавао о позитивном ставу руских

62 Исто.

63 АС, МИД, ПО 1901, Т/5, пов. бр. 1065, Писмо С. Новаковића Мих. Вујићу, председнику Министарског Савета и министру иностраних дела, Петроград, 20. април 1901.

власти. Подсећа, али и наглашава да је Посланство нотом од 28. марта 1901. (N° 213) „саопштило Царско-Руском Министарству Иностранних Дела жељу наших конзулата у Петрограду Москви и Варшави да у интересу живљег развића трговачке размене међу Србијом и Русијом подигну изложбене музеје српских производа у поменутиим местима“.⁶⁴ Савесни Новаковић, да би до краја упознао владу и министра иностраних дела у Београду о благонаклоном односу руске владе према српским предлозима, у прилогу писма од 21. новембра доставља руски документ: *Копия с отзыва Г. Товарища Министра финансов от 28. сентября 1901. года за N° 10454*. Руски помоћник министра финансија саопштава да је упознат са молбом српске владе да се отворе музеји (изложбе) српских производа у Петрограду, Москви и Варшави у циљу повећања трговине између Русије и Србије. У саставу молбе било је и да руска влада дозволи бесцарински увоз српских производа, снабдевених потврдама српског министарства трговине и српског посланства, који ће бити експонати на изложбама. Следи да са његове стране нема примедби на српску молбу с тим 1) да се експонати снабдеју потврдама српског министарства трговине и српског посланства у Петрограду о њиховом српском пореклу, с знаком намене; 2) да се сваких шест месеци подносе извештаји о експонатима и 3) експонати не могу да се продају.⁶⁵

Руски одговор на српску молбу, С. Новаковић карактерише једном као „повољан резултат“, а други пут као „повластице“. Истовремено, обавестио је владу и министра у Београду да је циркуларом од 27. октобра послао копије решења царског руског министарства финансија „конзулатима у Петрограду, Москви и Варшави“.⁶⁶

Самостална изложба српских производа, по замисли српских државних службеника, у Петрограду није отворена, али јесте 24. новембра 1902. у Таврическом дворцу у овом граду отворена „свесловенска изложба одела и градива“, која се у истом документу назива „Прва Међународна Изложба одела и градива“, у чијем оквиру је био и српски одсек.⁶⁷

64 АС, МИД, ПО 1901, Т/5, пов. Бр. 3109, Писмо (пов. бр. 243) С. Новаковића Мих. Вујићу, Петроград, 21. новембра 1901. године.

65 Исто.

66 Исто.

67 АС, МНП, Тф. РN^o 28/903, Писмо (пов. бр. 2041) Министарства иностраних дела Министарству народне привреде, Београд, 30. новембар 1902, преноси извеш-

Иза организовања српског одсека стала је српска држава: „Председник Одбора Петроградске Изложбе Костима“ био је српски министар народне привреде. Стварни организатори били су веома компетентни, стручни људи на челу са др Симом Тројановићем, директором Етнографског музеја у Београду. Уз Тројановића главни посао су обавили Ђока Јовановић, скулптор, и Никола Зега. Историчар, посланик Стојан Новаковић са особљем посланства све време је био укључен у организовање изложбе. Комесар одсека (српског одељења) био је Милан Протић.

Карактер ангажмана српских организатора овог одељења на изложби у Петрограду био је изнад чиновничког, рутинског отаљавања посла. Извори су о томе сагласни. Тако Н. Зега свој извештај закључује следећим речима: „Да сам као члан Одбора, сваки поверен посао разумео извршити најбољи је доказ сјајна награда, коју је наше одељење добило, за које сам пуних 8 месеци неуморно и одушевљено радио“. А како је радио? „Ради набавке народног одела и других етнографских предмета пропутовао сам ове крајеве: срезове Белички и Левачки у Моравичком округу, Јасеницу и Гржу Крагујевачку. Јадар. Рађевину, Азбуковицу у Подрињском округу. Ужички округ цео. Срезове Љубићски, Драгачевски, Моравички, Трнавски, Жићски. У Крушевачком округу Расину, Жупу и Копаонички срез. Колубару, Подгорину и срез ваљевачки у Ваљевском округу“. Резултат истраживачког рада Зега овако представља: „Од одела набавио сам свега комплетних костима 19 и то 11 женских, 5 мушких и 3 дечија, а непотпуно 10, 4 женска, 4 мушка и 2 дечија одела. Сем костима народног набавио сам и много других ствари као: аљетке, јелека, зубуна, долама, кецеља, пешкира, рукавица, чарапа, разног накита, алата, оружја, инструмената, судова итд.“⁶⁸

Концепција изложбе била је постављена на територијалном начелу; уз Русију биле су представљене: Аустрија, Немачка, Француска, Шведска, Јапан, Кина, Персија итд.⁶⁹

тај српских посланика из Петрограда.

68 АС, МНП, Тф. РН^о 28/903, Извештај Николе Зеге – Одбору Петроградске Изложбе Костима, Београд, 15. јул 1903.

69 АС, МНП, Тф. РН^о 28/903, Писмо Министарства иностраних дела – Министарству народне привреде, Београд, 30. новембар 1903, преноси извештај српског посланства у Петрограду о отварању изложбе. У наведеном извештају се наво-

По отварању изложбе српски одсек је посетила велика кнегиња, тако се наводи у поменутом извештају, а високу гошћу је „предусрео и поздравио Краљ. Посланик са Госпођом и представио јој особље Посланства и Изложбе“. „Музика је свирала нашу народну химну за цело време докле се Вел. Књегиња [Олга] бавила у нашем одсеку“, дочарава се атмосфера првог сата изложбе.

А како је изгледао српски одсек, сазнајемо из истог извештаја: „Пошто су ствари нашега одсека на време приспеле из Београда, а и намештај је готов био на неколико дана раније, неуморним трудом и настојавањем Др. Симе Тројановића и родољубивом ревношћу и финим артистичким укуском Ђ. Јовановића, скулптора, наш је одсек веома разнолико и укусно распоређен и смештен, тако да нарочито привлачи богатом збирком детаљних ствари одела – својим чисто националним карактером“. А као доказ наводи се да „руски стручњаци се нарочито баве нашим одсеком и он их више свију привлаче. Публицистички свет и образовано друштво много хвале национално шаренило и разностручност нашег одсека“.

Похвале су сустигле и од главних организатора изложбе: „Председница Одбора Књегиња Шчербатова и главни комисар А. Ф. Остроградски дубоко су захвални Влади Краљевској што није жалила ни труда ни трошка да се богатство српског народног одела и прибора који узањ иде тако успешно и лепо представи“. Следи општа (политичка) оцена писца извештаја: „У политичком смислу Србија добија не мало што се у свима објавама изложбе помиње име Краљевине уз остале велике земље које су на изложби представљене“.

Писац извештаја, вероватно М. Протић, свакако у споразуму са послаником С. Новаковићем, има само лепе речи о ангажману Тројановића:⁷⁰ „Неопходно је било и веома је погођено што нам је послат

ди да је „од балканских земаља само Србија потпуно представљена својим националним оделом“.

70 Сима Тројановић (Шабач 2/15. фебруар 1862 – Београд 8/21. новембар 1935), етнограф, антрополог, биолог. За дописног члана Српске краљевске академије изабран 1904. године. Од 1901. до 1921. био је директор Етнографског музеја у Београду, а од 1921. до 1924. редовни професор и декан Филозофског факултета у Скопљу. Организатор неколико етнографских изложби о српском народу: Лијеж 1905, Букурешт 1906, Лондон 1907, Париз 1910. Опширније у: *Енциклопедија српске историографије*, приредили Сима Ђирковић – Раде Михаљчић, Београд, 1997, стр. 685.

Др Сима Тројановић, који је прекрасно познајући свеукупну збирку, помогао орјентовању изложбе“.⁷¹

А како је сам професор Тројановић видео „своју изложбу“, читамо у његовом извештају „Министру Народне привреде као Председнику Одбора Петроградске Изложбе Костима“. Одмах на почетку извештаја каже да је распоред ствари (експоната) обавио са Ђ. Јовановићем, које је пре његовог доласка у Петроград организовао посланик С. Новаковић. Распоред је „удешен колико у декоративном смеру толико и у научном, јер на један начин за себе не би показивао онако лепу целину, као у тако комбинованој слици“. На почасном зиду у облику купе су били приковани ћилими, прегаче, појаси, разне друге тканине, особито старосрбијанске и македонске рукотворине. У орманима су биле све лутке њ. в. краљице, а и неколико у природној величини које је прибавило Министарство привреде. „Ради већег ефекта у сваки орман уведена је електрична лампа, па се злато, сребро, шик и шљокице блистају и чудну чаробну слику приказују“ – са задовољством бележи Тројановић.

Принцу Олденбуршком, такође са задовољством, саопштио је да је „наша Краљица највише допринела што је наша изложба остварена; да је она потпуно опремила 10 лутака, да је поклонила ћилиме [...] да је из Двора позајмила и једну колекцију ретких везова“.

Највише пажње посетилаца, наводи, привлачила је „невеста из средачке жупе у Старој Србији, јер јој је костим ванредно живописан. На глави има шлем од збијених сребрних парија, који се у крст завршује, на прсима носи сребрни оклоп, а опасана је видно везеном прегачом [...] и због класична изгледа прозвата је 'Амазонком'“.

После навођења ових драгоцених појединости о изгледу изложених предмета, њиховом дејству на публику, Тројановић закључује да је „Србија овом приликом очувала реноме просвећене државе, многе образоване људе и стручњаке за себе заинтересовала, а и масе руског народа бољи ће појам о нашој отаџбини добити“. У истом смислу стилизован је и крајњи закључак: „Кад се све сведе сме се закључити да ће име Дома Обреновића и Српства са изложбе дале-

71 АС, МНП, Тф. Р/№ 28/903. - На крају извештаја каже се да Тројановић, „вечерас“ (30. новембар 1902) полази преко Москве и Румуније за Београд. Изложба у Петрограду била је отворена до 30. марта 1903. године.

ко одјекнути међу Русима и да ће за српску националну идеју ова изложба имати великог значаја“.⁷²

Из цитираних извештаја сазнајемо делимично порекло и изглед експоната, а захваљујући уредном и ажурном Сими Тројановићу дознајемо да су „ствари“ биле „у 886 бројева а близу 1000 ексемплара“. Потицале су из: 1) Двора; 2) Етнографског музеја; 3) Одбора, оне које су набавили по Србији чланови Одбора Сима Тројановић, Никола Зега и „ректори Призренске Богословије г. Стеве Димитријевића“.⁷³ По завршетку изложбе сви предмети су спаковани у 37 сандука и враћени у Београд,⁷⁴ заједно са 12 витрина и пет стаклених ормана у „37 колета од којих неколико доста истрошени беху“.⁷⁵

Описана међународна изложба костима у Петрограду (24. новембар 1902. – 30. март 1903), у чијем саставу је био и српски одсек, никако није имала за циљ конкретни пословни (трговински) успех. Она је била један вид успешног представљања бића српског народа уз помоћ уметности, етнографског материјала, рукотворина на бази властитог поимања лепог (и корисног). Слика српског народа, са предоченим оригиналним узорцима уметности и примењене уметности, требало је да створи позитиван утисак и помогне стварању благодатне атмосфере у свим видовима српско-руске међу државне сарадње.

Позитивне последице петроградске изложбе нису се могле очекивати у наредном блиском периоду, а поготово не на пољу дневног јачања трговине. Иначе, успешна робна размена на релацији Србија – Русија у последњој деценији 19. века није имала сталан раст. То се лепо види из руског извора.⁷⁶

72 АС, МНП, Тф. XV РН⁰ 28/903. Извештај је потписао: Др Сима Тројановић, члан Одбора Петроградске Изложбе Костима. Одаје признање пређашњим министима народне привреде Миловану Миловановићу, Ђоки Николићу.

73 АС, МНП, Тф. XV РН⁰ 28/903, Писмо С. Тројановића Одбору Петроградске Изложбе Костима, Београд, 19. јул 1903. године.

74 АС, МНП, Тф. XV РН⁰ 28/903, Писмо С. Новаковића Министарству Народне Привреде, Петроград, 25. априла 1903. године.

75 Као нап. 69.

76 РГИА, ф. 22, оп. 3, ед. хр. 128, лист. 19.

Година	Увезено из Србије*	Извезено у Србију
1891.	756	/
1892.	704	28.311
1893.	2.152	1.916
1894.	727	352.879
1895.	866	484.255
1896.	4.545	326.990
1897.	6.031	649.353
1898.	3.031	90.327
1899.	18.293	128.710
1900.	69.259	161.340
1901.	29.149	227.522

* Мера је т. п. (тона пуда).

Као што видимо, из Србије у Русију је највише робе отпремљено 1900, а у Србију је из Русије допремљено највише 1897. године.

Успешност српско-руске трговине добрим делом је зависила од ефикасности транспорта роба воденим путем. Раша Милошевић, директор српског бродарског друштва, 1902. године био је у Петрограду, где је са руским званичницима, уз одобрење утицајног руског министра финансија С. Витеа прецизирао детаље транспорта. Све наведено саопштило је на званичан начин руско посланство у Београду српској влади⁷⁷ са објашњењем да царска влада има „замисао да се установи што је могуће јача заједница у вези руске и српске пловидбе на Дунаву“. У наставку речено је да руска влада сматра „заједницу веза као подлогу за развиће узајамних економских интереса [...] и тежи уједно учвршћивању веза које наравно имају бити основа за односе Србије са Русијом“. Овај општи став нови руски посланик Њ. В. Чариков (1900–1903) пропратио је благонаклоним комен-

77 АС, МИД, ПО 1901, Р/3, 1903, пов. бр. 468. – Писмо српског МИД – М. Миловановићу, министру народне привреде, Београд, 5. марта 1902.

таром „како се види склоност руске владе да Србију помогне где год јој је то могуће“.⁷⁸

На основу изнетог можемо закључити да је прво место у трговини Србије, пре и после стицања независности (1878), заузимала Аустрија тј. Аустроугарска. Вредност робне размене са Русијом и суседним балканским државама знатно је заостајала. Такво стање било је последица неразвијених политичких односа, али и карактера и јачине привреда сваке државе понаособ. Доминантни аграрни карактер привреда Русије, Бугарске, Румуније (раније популарно зване „дунавске кнежевине“) био је компатибилан са привредом Србије. Та енормна подударност, истоветност формирала је и праксу и свест о самодовољности; тек са општим техничким напретком (скован је термин модернизација), индустријском производњом за потребе војске, саобраћаја, са нужношћу за производима хемијске, текстилне, прехранбене индустрије, као и повећаном потражњом за луксузном робом – осетиће се потреба за већим тржиштем од домаћег. Привреда великих бројева, која има снагу да постигне и квантитет и квалитет одређених артикала, по природи ствари, тражи и велики терен и велики број купаца. То је једна страна медаље, а друга, дубоко историјска, формирала је политичку мисао у чијем је центру ослобођење (и уједињење) сународника „који још“ живе у саставу Османског царства и Хабзбуршке монархије. За тај месијански циљ (ослобођење) нације ваљало је *припремити и нацију и државу*. Ово што означавамо као „месијански циљ“ лагодно се може уклопити у синтагму: национални идеал. Тријумф идеје националне државе, што је показала историја национализма неких (великобројних) нација у Европи, у Србији је протумачен као закономерни ход, једном речи као императив историје. За владајући слој у Србији и мислеће људе, од Гарашанинових дана, било је јасно да за то предузеће (оживотворење националног идеала) треба имати материјалну силу и моћног савезника. Именовање тог моћног савезника постала је јабука раздора у првим деценија-

78 Исто.

ма независне српске државе. Сврха тог моћног савезништва никако се не би исцрпљивала у једном подухвату било које природе, већ је, разуме се, подразумевала кооперацију у битним животним питањима нације и државе обе стране. У таквој поставци привредна (трговинска) сарадња заузимала је видно место.

Десет година независности Србије, време кнеза, па краља Милана Обреновића било је у знаку промене општег политичког курса на страну Аустроугарске, што је скоро умртвило трговину Србије са Русијом. Абдикација краља Милана 22. фебруара (6. марта) 1880. године, а потом и његова смрт фебруара 1901. проузроковале су промену политичког курса и јачање привредних послова са Русијом. Но, нестабилна политика младог краља Александра Обреновића хранила је сумњичавост руског царског двора и спречавала замах новим продуктивним пословима у било којој сфери.

Колико је требало времена (1878–1893) да се закључи уговор о трговини и пловидби између Србије и Русије (15. октобар 1893) показује низак степен заинтересованости обе стране.

У српском министарству народне привреде били су веома обавештени о природи (подређеност) и профитабилности српске трговине са западним земљама, те су на бази тих сазнања потражили промене на боље у јачању трговине са Русијом. Поменути уговор требало је да послужи тој сврси. У истом циљу ефикасно је регулисана сарадња у саобраћају на Дунаву.

Д.И.Н. НИКОЛА Б. ПОПОВИЧ

действительный член Академии наук и искусств Республики Сербской
nikola.popovic@mail.ru

ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЕРБИЕЙ И РОССИЕЙ В 19 ВЕКЕ

Ключевые слова: российско-сербские отношения, водный транспорт, Дунай, экономическое сотрудничество, международные отношения, энергетика

Резюме: Во внешней торговле княжества и королевства Сербия на протяжении XIX в. первое место занимала Габсбургская монархия, Австро-Венгрия. Величина торговли с Россией и соседними странами отставала. Это было следствием неразвитости политических отношений и аграрного характера экономики. Только при общем техническом прогрессе (модернизации) произошло увеличение производства различных товаров, даже предметов роскоши, что расширило торговлю. Правящему классу Сербии и его единомышленникам со времен Гарашанина было ясно, что для достижения национального идеала (освобождения и объединения) необходимо иметь материальную основу и могущественного союзника. Поэтому сразу же после обретения независимости (июль 1878 г.) сербское правительство предприняло дипломатические шаги для заключения торгового договора с Россией. Нестабильность (позитивных) сербско-российских отношений в конце 19 века (во время австрофильской политики короля Милана Обреновича) препятствовала прогрессу в торговле, а также ее регулированию посредством договоров. Только с улучшением политических отношений 15 октября 1893 г. был заключен торговый договор между Сербией и Россией. В целях всеобщего национального и государственного утверждения сербское правительство организовало «сербский отдел» на Международной выставке костюмов, проходившей в Петрограде с 24 ноября 1902 г. по 30 марта 1903 г.

По данным русского источника, максимальный объем экспорта из Сербии в Россию в 1900 г. составлял 69 259 тонн пудов, а самый самый значительный экспорт из России в Сербию был в 1897 г. - 649 353 тонн пудов. Обе стороны шла недовольны уровнем торговли и подписали новое торговое соглашение. Но даже эта работа была медленной; он был завершен в 1907 г.